

A DESTINY OF A "FELLOW TRAVELER OF THE REVOLUTION":
DRAGOLJUB JOVANOVIĆ BETWEEN INTEGRATION
AND REPRESSION (1944-1947)

NATAŠA MILIĆEVIĆ

The Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

Dragoljub Jovanović was a very prominent intellectual and political figure during the first post-war years. He was a symbol of a "fellow traveler in Revolution". This term had been used by Bolsheviks to describe non-Communist intellectuals who cooperated with the revolutionary regime. Jovanović was "co-opted" primarily for his political importance, because he had been the leader of the People's Peasant Party. Western Allies demanded from Yugoslav Communists to include "uncompromised" non-Communist politicians and intellectuals in order to prove the democratic character of their rule. They were just and barely tolerated. Among these politicians, Jovanović was the most acceptable one, for his Leftist peasant ideology, good relations with the Communists before the war, "good behaviour" during the war, etc. Jovanović had hoped for more than being just a "fellow traveler" of the Revolution. Although he and his Party joined the Popular Front, he tried to preserve autonomy. He was very concerned about the overly brutal repression of the regime. There were two periods in the short-term cooperation between Jovanović and the Communists. The first one was from liberation (1944) until the first election (end of 1945). The other period encompasses years 1946 and 1947. During the first period he was a loyal "fellow traveler". In the other period he gradually ceased to "travel" together with the Communists. He criticized the regime more and more openly. His "travel" finally ended in prison. The new regime, after that, could not stand even mild critical opinions any more.

Keywords: The communist regime in Yugoslavia, "fellow travelers of revolution", intelligentsia, integration, repression, middle class opposition

МОЈ ДЕДА ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

СРЂАН ЈОВАНОВИЋ

Овај текст је требало давних дана да напишем.

Бити унук Драгољуба Јовановића носи у себи огроман понос, али, истовремено, намеће и одговорност и обавезу.

Одговорност, јер је Драгољуб, нама укућанима, својим понашањем указивао на скалу моралних вредности о којој се није могло дискутовати. Стицање знања, поштење, скромност, доследност, нежност, поштовање других и њиховог мишљења, и коначно, једнакост међу људима, ма ког порекла они били.

Деда је изашао из затвора 1956, када је мени било скоро годину дана. Одрастао сам поред њега и бака Дане. Моје најраније успомене везане су за наше заједничке шетње, одласке у оближње паркове где су деца са којом сам се играо говорила неки други језик од онога на коме се разговарало у нашој кући.

Када је сазнао да сам се родио, Драгољуб је из затвора мојој мајци послао писмо у коме је рекао да је то био најсрећнији дан у његовом животу, али јој је и поручио да васпитавање мора да почне већ од првог дана и да француски треба да буде језик нашег домаћинства.

Свој животни кредо *nula dies sine linea* спроводио је и са мном, од малена. Добро се сећам своје опчињености његовом писаћом машином од које се није одвајао. Памтим како сам стално наваљивао да ме пусти да и ја нешто куцам. Када сам стасао до предшколског узраста научио ме да баратам њоме. Али, то је имало своју цену. Смео сам да куцам само нешто што би имало смисла. Бака Дана је имала задатак да ме научи азбуку, деда ме је упућивао у латинске пословице које су излазиле у сваком броју тадашњих *Књижевних новина*, а ја сам их поносно прекуцавао на машини. Тиме је постигнут троструки циљ.

Преслишавање пословица и осталог стеченог знања одиграло се иза куће, на веранди, уз пастирски доручак или ужину: бели овчији сир,

сланину и бели лук. Много година касније схватио сам да су за њега то била и сећања на детињство у Пироту.

У кући је често било гостију који су, скоро по правилу, доносили неку храну. Били су то храбри људи, углавном из његовог родног краја, који су претпостављали да Драгољуб и породица живе без икаквих примања. Разговарало се тихо, готово шапатом – *meza voce*. Знано се да је породица која је одлуком државних органа усељена у нашу кућу 1947. године, после дединог одласка у затвор, имала задатак да нас прислушкује. Игром случаја, та породица је имала сина мојих година. Иако наведеном одлуком коришћење дворишта наше куће није било споменуто, нови комшија се у њему свеједно играо, баш као и ја.

Треба замислити муку бака Дане да ми објасни да осим делимичне језичке баријере постоје и други разлози због којих бих друштво требало да тражим у суседним двориштима. А мени се баш комшија допадао, поготову што је њему његова бака, пре изласка у двориште, увек давала нешто чиме ја никада нисам био нуђен: комад хлеба намазан свињском машћу и присут алевом паприком! (Његова бака је иначе остала у нашој кући пуних 37 година, још дуго пошто се остатак њене породице одселио).

Драгољуб је био „жива енциклопедија“. Не само што је знао одговоре на сва питања, већ је цитирао и ауторе и њихова дела. Уз то је говорио са примесама позоришне уметности. Речју, био је врхунски говорник. Стога не чуди што су многи били жељни да чују његово мишљење, да га упитају за савет или реше неке своје дилеме. Бака Дана је, између осталог, била и дедин секретар и телохранитељ. У жељи да га заштити од бројних поштовалаца, она је одлучивала ко сме у кућу, колико сме да се задржи и када разговор треба да се заврши.

Када сам кренуо у школу из дедине куће прешао сам у родитељску. Моје најлепше успомене из тог периода, везане су за обавезни недељни ручак код баке и деде. Мој отац и Драгољуб би после ручка водили разговоре до у ноћ. Омиљене теме биле су везане за српске династије, дворске сплетке, и догађаје углавном из периода пре рата. Ја сам као омамљен слушао те приче – не толико због тематике која ми као дечаку није била претерано занимљива, већ због ненадмашног ораторства и дединог и татиног. Било је ту и врло смешних прича из дединих студенских дана у Клермон Ферану, када би имитирао наше студенте који су тек дошли тамо и натучали француски.

Радо виђен гост у дединој кући био је господин Вељко Ковачевић, његов велики пријатељ и бранилац на суђењу. Њих двојица се у кући обично нису дуго задржавали. Деда би обукао капут, ставио шешир на главу и они су одлазили у шетњу. Увек их је, са извесног одстојања, пратио неки непознат мушкарац.

Тај исти непознати, или неки други човек истог занимања, био је присутан и у Ровињу где смо летовали. Међутим, наша летовања у Ровињу више памтим по решавању укрштених речи. Ту је деда опет кроз мале „уцене“ постизао са мном више циљева: утољвао је моју глад према загонеткама, учио ме да пишем и читам, уливао ми нова знања. Наиме, ја сам стално био љут што он зна одговор на свако питање, а ја готово ни на једно. Онда би ме он, по завршеном решавању испитивао све изнова и тиме ми показао да и ја могу штошта да научим, ако се само мало потрудим.

У дедином дневнику пише, поводом наших ровињских шетњи: „Ја га стално терам да са Даном вежба писање и читање књига, а он мене стално тера да га, док шетамо, испитујем таблицу множења; у њему чучи трговац...“.

То предсказање се и обистинило – дипломирао сам међународну трговину 20 дана после дедине смрти 1977. године! Своја предсказања деда је изнео и у Скупштини 1947. године, поводом нацрта првог петогодишњег плана. Камо среће да је неко тада имао разумевања за његове коментаре.

Београдске шетње, осим паркова, ишле су у правцу француске школе коју сам похађао од најранијег детињства. На повратку, деда и ја смо свраћали у једну посластичарницу. Ту би деда са власником у једном ћошку размењивао мисли док сам ја јео заслужени колач. Много касније сам сазнао да је посластичар исто „одлежао“ због другачијих погледа на тадашњу стварност.

Шетње су биле и аутобусом на Нови Београд, до зграде Савезног извршног већа, где је деда сваког првог у месецу одлазио да прими коверат – помоћ која му је додељена после година административне борбе са тадашњим властима. Службеница је од деде увек добијала кесу са бомбонама.

Крајем педесетих и почетком шездесетих година у Београду су све теже кућне и баштенске послове углавном обављали мушкарци са Косова и Метохије, људи неписмени, скромних знања, и претежно албанског порекла. Сваки крај је имао своје, популарно речено Шиптаре. Кад год би дошли код нас, ја сам им био „помагач“ у дворишту. После тога бисмо заједно до ручковали у режији бака Дане. У сећање су ми се дубоко урезале њихове радом напаћене руке и реченица коју је један од њих, Фејзула, упутио мојој баки: „Ви сте једина госпођа код које радимо која нас ословљава нашим именима – све остале, сваког од нас, без разлике, зову „Алија“...!“ Онда би дошао деда и питао како су им породице којима су слали скоро све што би у Београду зарадили.

Сваки друг или другарица које сам током година доводио код бабе и деде, пролазио би упознавање са дедом, где би деда непогрешиво, на основу презимена, погађао из ког краја земље породица дотичног потиче.

Касније, када сам већ био у вишим разредима основне школе, и када је утицај околине на моје васпитање полако преузимао примат, догодило се нешто за мене незаборавно. У Ровињу, једног кишног летњег дана, у судству сам играо карте са другарима. Деда је дошао да ме зове на ручак. Ја сам мало закаснио, али када сам стигао деде није било. Питам баку где је деда? Рекла је: „Он неће да једе зато што си ти играо карте; да би деда јео, мораш да обећаш да никад више нећеш играти карте“. То је био Драгољуб – бескомпромисни моралиста.

А док се јело, за столом су владала правила: морало се седети право, никако погрбљено – иначе би допрла команда: „дроит!“ (исправи се); свеж хлеб се није јео – само стар, препечен; није се пило ништа уз оброк и храна није смела да остане у тањиру. Светла нису смела да горе у просторијама у којима нико није боравио.

У мом даљем одрастању, када год сам био пред искушењима и дилемама о подухватима које сам намеравао да предуздем, увек бих одлазио у „колонију“ (Професорска колонија је крај Београда где је Драгољуб 1926. саградио кућу на кредит код тадашње Хипотекарне банке) на консултације. Одатле бих се враћао кући увек са додатним адреналином, а богоми, често и са „црвендаћем“ (који би ми бака кришом гурнула у џеп). Деда је нетремице слушао моје приче, моја усхићења и моје планове. Ословљавао ме је са „мон гранд“ (мој велики). Безрезервно ме је подржавао у свим мојим замислима.

Можда смо нас двојица имали најближи контакт када ми је било 19 година, у пролеће 1974. Постао сам бруцош и коначно сам прионуо да учим из све снаге. Од самог почетка студија имао сам одговоран однос према Факултету, марљиво сам припремао и оне предмете који ме нису занимали. Негде у подсвести стајала је слика деде како ноћу устаје, пали стону лампу, прилази радном столу да запише пар речи и враћа се у кревет. Тада сам ваљда сазревао и схватио одговорност коју имам према културном наслеђу породице, у првом реду према деди. У шали су ми још као малом говорили: „Ако будеш пола као отац и четврт као деда, бићеш добар...!“

Током студија, а и раније, паковао сам деди самоиздане књиге (*Вегрине и Медаљоне*) и носио их на пошту, близу куће. Свако је добијао примерак књиге на поклон, са поветом аутора. Доводио сам и другаре у помоћ. Нисам сигуран да су родитељи другара знали које књиге њихова деца пакују. Мени је отац говорио у шали: „Имаш невиђени таленат да се увек најбоље дружиш са удбашком децом!“ Тај посао паковања и експедиције је остао у лепом сећању и другарима и мени, и то не само због разних облика чашћавања од стране бака Дане, него и због симпатичне (нешто старије) девојке на поштанском шалтеру, којој смо се наизменице удварали.

Касније, када сам био при крају студија и већ имао визију како ћу да „освојим свет“ одлазио сам код деде и нашироко му објашњавао своје планове, на истој оној веранди где смо јели пастирски доручак много година раније. Он ме је у свему подржавао и подстицао. Нисам сигуран колико је прецизно поимао све моје еуфоричне изјаве, али ме је та енергија, увек иста, која је из њега избијала, носила и много година касније, када деде више није било.

Последње године дединог живота вид му је нагло ослабио због катаракте. То је утицало на опште слабљење дединог здравља. Он је био очити пример да „глава управља телом“. Бака му је читала и записивала његове мисли. Телевизија му је постала основни извор информација – он који је у Професорској колонији био познат по томе што је читао новине ходајући улицом, враћајући се са пијаце.

Док су бака и деда на телевизији гледали разне скупштинске извештаје, увек бих чуо бакин коментар: „Ево га, и овај чита!“ Тиме је алудирала на чињеницу да су наши послератни политичари, такорећи без изузетка, читали унапред им написане говоре; за разлику од Драгољуба који је својевремено у Скупштини сатима говорио без икаквог подсетника.

Људи су и даље долазили, тражили да га чују. Бака је ту постала скоро непријатна. Улазила је у собу и терала људе напоље. Деда је уносио себе у сваки разговор, баш као и глумац на сцени. То га је умарало. Оно чиме је слушаоце пленлио, поред силних података „из прве руке“, је благост коју је деда са собом носио. За очекивати је било да ће човек коме је толико неправде нането бити пун горчине.

Никада га нисам чуо да се погрдно изражавао о било коме; бака је била та која је „пљувала ватру“. Када би дошло до шкакљивих тема увек би говорила шта су нам „они“ урадили... све то, наравно, на француском.

Када му је здравље већ озбиљно било нарушено, више пута сам њега и баку возио у Земунску болницу. После једне такве вожње више се није вратио кући. То ми је отац саопштио са сузама у очима – јединима које сам икада видео на његовом лицу.

Сахрана је обављена у кругу најуже породице. Смрт је објављена у *Полицији* пошто је деда већ сахрањен.

Бака Дана је умрла годину дана касније, испунивши херојску мисију Драгољубовог најбољег друга.

Ни он а ни она нису дочекали да својом кућом несметано располажу; надживели су их сустанари! А надживео их је и силом наметнут заборав имена Драгољуба Јовановића.

У току одрастања дете навикне на понашање своје околине и мисли да другачије не може бити.

Ја сам тако врло брзо схватио да, осим тихог разговора у кући, теме из куће не треба ни износити. Мислио сам да је нормално имати сусанаре у сопственој кући и делити са њима једино купатило. Нисам ни помишљао да се нешто може добити или остварити без „чекања у реду“, или преко везе. Добити стан преко предузећа – то се дешавало само родитељима других. Бесплатне карте за фудбалске утакмице и премијерне филмове у боји у Дому удбе имао сам част да гледам само као гост неких мојих другова. Све у свему, бити грађанин „другог реда“ на неки начин је за мене била прихваћена теза.

Са мојим сазревањем постајало је све теже, а сукоби у мени бивали су све јачи и јачи. У школи сам слушао једно, у кући сазнавао сасвим друго о истим догађајима из наше савремене историје. Али, нажалост, од нас ђака се очекивало да као папагаји на часу декламујемо оно што је у уџбеницима писало. Ја сам знао другачију истину, али сам о томе морао да ћутим и да се понашам као и остали.

Мој отац је изрекао једну антологијску реченицу:

„У комунизму се сви, на овај или онај начин проституишемо....(краћа пауза)...осим Драгољуба!“ (Али, он је дебело платио, додајем ја).

Моји другови нису знали ко је Драгољуб. Мислим да ни многи родитељи другова то нису знали. Најближе што би неко рекао је: „А то мора да је Драги Јовановић“ (сваки коментар је излишан). Власт се постарала да се његово име избрише из колективне народне меморије. Нас управо такав однос власти према Драгољубу обавезује.

Ту обавезу имамо не само према њему, него и према јавности, народу и историји.

Ми пре свега морамо обзнанити сва његова дела и на тај начин их ставити на располагање најширој публици. Сматрамо да је то наша грађанска дужност и допринос за ревидирање званичне писане историје поратног периода.

Друго, ми морамо „натерати“ истраживаче да се, пре свега, баве Драгољубовим опусом. Зашто натерати? Зато што је Драгољубово име заташковано, као и сам период у коме је он деловао. Зато што је историја о том периоду до скоро писана без сведочанстава сведока – неистомишљеника. Зато што је поратни развој друштва и политике укинуо одређене класе, сталезе и школе мишљења.

Сходно томе, истраживачи, нарочито млађе генерације, најчешће не својом кривицом, не могу ни знати за Драгољуба. На нама је да им помогне-

мо да обраде цео тај период и да дају своје критичко мишљење, укључујући и Драгољубова сведочанства.

Конечно, нећемо да Драгољуб остане грађанин другог реда. Желимо да му припадне место које заслужује у историји нашег народа. Нека му суде интелектуалци „у слободи од страха“, како је говорио Драгољуб, у друштву у коме деликт мишљења више не постоји.

Драгољубових сељака, задругара и сељаштва више нема. Нема ни политичких партија које су они оснивали и подржавали.

Интелектуалаца Драгољубове генерације који су га ценили и поштовали такође одавно нема.

Зашто онда скидати маховину са његовог имена?

Одговор на то лежи у његовим делима.